

מכל מלמדי השכלתי

פרשות במדבר-נשא עוסקות במפקד שבטי ישראל, ומתוך כך מרכזיותם של המספרים, בייחוד בשעת מלחמה. אך דווקא בהקשר זה הדגישו החכמים את חשיבותו של כל יחיד. הביטוי החשוב ביותר לקביעה זאת ניתנה במסורת קדומה שהייתה נוהגת בימי הבית השני. מסורת זו קובעת (ברכות נח ע"א, תוספתא ברכות ו, ה): "הרואה אוכלוסי ישראל", כלומר המוני ישראל, במיוחד בימי העלייה לרגל בירושלים, אמור לברך ברכה מיוחדת, שאין אנו נוהגים היום "ברוך חכם הרזים". ואכן, אחד התנאים, בן זומא, מספר על חוויותיו כשעלה לרגל לירושלים, כשהמקדש עוד היה קיים. עליו נאמר במשנה (סוטה ט, טו) שעם מותו "בטלו הדרשנים". כשראה את ההמונים אמר בן זומא "ברוך חכם הרזים", והוסיף "וברוך שברא כל אלו לשמשני". הוא הסביר מיד את הברכה השנייה, שהיא בעצם ברכת חלוקת העבודה, עליה מושתתת החברה: "הוא היה אומר כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה ואחר כך אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני". בן זומא הביא בדרשתו דוגמה מפורטת מעין זו גם לגבי המלבושים, שאדם הראשון יגע קשות להכניס "גזז וליבן ונפץ וטווה וארג ותפר ואחר כך מצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנים לפני". דבר זה נכון, כמובן, גם לגבי כל המצרכים השונים להם האדם זקוק בחייו. המימוש העצמי האישי, השונה והמיוחד לכל אדם, תלוי בקיומה התקין של חברה, כלומר של פעילות משותפת הדואגת לסיפוק צרכיו הבסיסיים של האדם.

אולם יחסנו אל ההמון יש מרכיב נוסף, והוא התוכן העמוק של "ברוך חכם הרזים". ההסבר לכך מצוי בהמשך הקטע הקדום. הברכה מבוססת על העובדה: "שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה". כך מודגשת האינדיבידואליות האנושית. חכם הרזים הוא הקב"ה שיודע ומכיר את מסתרי האדם את המיוחד והשונה שבו, אפילו כשהוא בתוך המונים. וכבר עמדו על כך שדברים אלה שכן זומא אומר בפגשו את ההמונים, מתאימים להפליא את מה שהוא לימד אותנו בפרקי אבות (ד, א): "אֵיזָהוּ חָכָם, הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט), מִכָּל מְלַמְדֵי הַשִּׁפְלָתִי כִּי עֲדֹתֶיךָ שִׁיחָה לִּי".

מטרה מוסרית ונעלה! האומנם? רבי נתן, תלמידו הגאוני של רבי נחמן מברסלב, העמיד אותנו על שאלה קשה הקשורה בעניין זה (ליקוטי הלכות אורח חיים, הלכות נטילת ידיים לסעודה, ו). אם אמנם "מכל אדם", למה הזהירו אותנו רבותינו: "עשה לך רב... וכמה הפליגו רז"ל לילך ולבקש רב וחכם אפילו במרחקים?" לתשובתו של רבי נתן יש חשיבות חינוכית מכרעת: החכם, החכם האמיתי, עליו אנו מדברים כאן הוא מי שקיבל מרבו את האפשרות ללמוד מכל אדם. הוא עצמו חייב להפוך ל'חכם הרזים', כלומר להיות בעל חוש ביקורתי מפותח, ומצד שני לדעת למצוא את ניצוצות האור הנמצאים, אולי, בכל

אדם ובכל יצירה אנושית. אלו הם רמזים מהשמים המצויים בכל מקום, בלשונו של רבי נחמן רבו (ליקוטי מוהר"ן קמא, נ"ד): "והקב"ה מצמצם א-לוהותו... ומזמין לו לכל אדם... רמזים כדי לקרבו לעבודתו. בכן צריך להעמיק מחשבתו בזה, ולהגדיל בינתו, ולהבין מהן הרמיזות". מתוך כך מסביר לנו ר' נתן את הפסוק שהביא בן זומא: "מִלְמַדִּי הַשְׂפָלָתִי כִּי עֲדֹתֶיךָ שִׁיחָה לִּי שִׁבְכָל הַשִּׁיחוֹת שִׁבְעוֹלָם אֲנִי מוֹצֵא עֲדֹתֶיךָ שֶׁהִיא הַתּוֹרָה, וְעַל - יָדֵי זֶה, מִכָּל מִלְמָדִי הַשְׂפָלָתִי". מעתה, ארשה לי להוסיף, ניתן להבין את שתי ההגדרות הנוספות של בן זומא: "אֲיֵיחֹ גִבּוֹר, הַפּוֹבֵשׁ אֶת יָצָרוֹ... אֲיֵיחֹ עֲשִׂיר הַשְּׁמַח בְּחֻלְקוֹ..." שהרי לפעמים ניצוצות יפים מכוסים באינטרסים, או כדברי רבי נחמן "עֲוֹן עֲקָבִי יִסְבֶּנִּי" (תהלים מט, ו), הקליפות מסבבים את הניצוצות. צריכה חכמה מיוחדת במינה כדי למצוא את הניצוצות ביצירות הספרות, בקולנוע ובתיאטרון, ובעצם בכל אדם. הקליפות מופיעות מיד, אם כי לא תמיד הן מזדהות במהותן האמיתית.

מכל אדם? אף מהרשעים? והלא זו פשוט אמת סטטיסטית בתוך ההמון יש וודאי כמה רשעים. גם מהם נלמד? אין לי ספק שהפוטנציאליות לטוב המצויה בכל אדם עלולה להתקלקל, ואולי גם לכלל היפה יש יוצאים מן הכלל, והם חשובים. בימים אלה שבהם אנו מציינים 250 שנה לפטירתו של הבעל שם טוב (ביום השבועות), יוצר החסידות, אולי מן הראוי לזכור כיצד ענתה החסידות על שאלה זאת. תשובות שונות נתנו לשאלה זו, אך כולן יונקות מדברי הבעש"ט, שאמר (בעל שם טוב על התורה, פרשת מצורע): "איזהו חכם הלומד מכל אדם, אפילו מאדם רע", שרואה דבר עבירה בו ולומד ממנו", שאולי גם הוא נגוע משמץ, משהו של אותה עבירה "וצריך לתקן עצמו משמץ זה שבו, ואז גורם טהרה לזולתו". זאת עובדה נכונה וממנה נובעת דרישה מוסרית עילאית נכונה כשלעצמה. אולם מצאנו עמדה נוספת בחסידות, עמדה שכבר הוצגה ב'ספר חסידים' של ימי הביניים. היא מלמדת אותנו שהצדיקים חייבים ללמוד מהרשעים, כלומר, להקדיש למפעליהם את אותו המרץ, ההחלטיות, הדבקות במטרה, ואף הנכונות לסכן את חייהם, שהרשעים מקדישים למטרות המתועבות שלהם. ואכן כאן נעוצה אמת טרגית, שהאנושות לא הבינה, עד כי לפעמים היה מאוחר מדי, וכנראה היא ממשיכה לא להבין עד עצם היום הזה. כאן נעוצה אחת משרשי חולשתן של הדמוקרטיות. או בנוסח אחר ה'יצר הטוב' צריך ללמוד מה'יצר הרע' את כוח המשיכה שלו. האם זאת משימה אפשרית? החסידים חשבו שהיא אינה אבסורד.